

11. Сквородников А. П. О функциях парцелляции в современном русском литературном языке / Сквородников А. П. // Русский язык в школе. – 1980. – № 5. – С. 86–91.
12. Чепиль А. Р. К вопросу о структурно-семантических и функциональных характеристиках парцеллированных конструкций / Александра Романовна Чепиль // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2011. – № 4. – С. 166–168.

Summary. This article analyzes epithetical structures organized on the principle of parceling in poetic texts by ukrainian and russian modernists. It examines architectonic types of parceled epithetical structures, their functional possibilities. Established the relationship between the organization of parceled epithetical structures and the nature of the main trends of modernism in poetry day.

Key words: *emphatic meaning, epithetical structure, modernistic text, parceling.*

УДК [821.111:821.161.1]–31:82.091

О.А. Бежан

ФЕНОМЕН ТРАВМИ У ЛІТЕРАТУРІ ПРО КАТАСТРОФУ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ПРОЗИ)

*«Для мене Голокост не закінчився...»
(Людина, що вижила після Катастрофи).*

У статті розглядається феномен травми як моменту впливу на психологію людини. Йдеться про травму Голокосту, яка увійшла у свідомість людства як травмуючий спогад. Матеріалом дослідження стали романи російських (В. Гроссман та А. Кузнецов) й американських письменників (В. Стайрон, Дж. Фоер). Вони, доводить авторка, пережили та досягнули жахи Другої світової війни, включаючи сюди і Голокост.

Ключові слова: *катастрофа, Голокост, травматичні спогади, колективна травма, індивідуальна травма.*

Актуальність. Вплив, який Друга світова війна здійснила на життєвий досвід різних поколінь, з плином часу здається все більш суттєвим. Ні історична наука, ні психологія не знаходять у своєму арсеналі достатніх теоретичних та практичних напрацювань, аби дослідити, на скільки поколінь буде поширюватись подібний досвід і наскільки *травматичним* він буде для поколінь майбутніх. Вважалося, що суперечки та конфлікти з приводу пам'яті про події «Великої війни» та Голокосту будуть поступово відходити у минуле, але ми спостерігаємо зворотній процес: пам'ять про Голокост, стає проблемою космополітичною, а збереження цієї пам'яті – завданням первинним та нагальним. Отже, беручи до уваги вище сказане, у даній статті ми зробили спробу розглянути місце та значимість феномену травмуючої пам'яті на прикладі творів американських та російських письменників (В. Стайрона, Дж. Фоера; А. Кузнецова та В. Гроссмана).

Теоретичне обґрунтування. Незважаючи на безліч суперечок, пов'язаних з відношенням до конструкту травми, беззаперечним є той факт, що історичний досвід післявоєнного суспільства піддавався ідеологічному насильству. Засвідчує це і Катастрофа. Події Голокосту як травматичні події минулого набули свою нинішню значимість лише наприкінці 1970-х років, у першу чергу, у зв'язку з процесом Ейхмана в Єрусалимі та процесом над злочинцями Освенціму у Франкфурті. Неабиякий резонанс мав і американський чотирисерійний телефільм «Голокост», що вперше з'явився на екранах в 1978 році і надав цій темі дискусійне забарвлення. Так, у своїй промові науковець Кембриджського університету Олександр Едкін влучно назвав Європу «гарячою точкою» пам'яті» [9]. А на думку дослідника К. Платта, «одним з методів “дисциплінації пам'яті” є виявлення колективної самосвідомості через концепт “травми”, дія якої приводить до відсторонення минулого та повернення витісненого» [9].

Перш ніж досягнути поняття «травми» у літературознавчому та загальнокультурному її тлумаченні, слід, на наш погляд, розглянути її сенс у значенні психологічно-соціальному. Так, дослідниця Кеті Каруз у своїх тривалих дослідженнях, приходять висновку, що «слово “травма” етимологічно походить від грецького «рана», а первинне її значення було “рана, що вразила тіло» [11, 3]. Пізніше дане поняття стало широко вживаним у психіатрії, яка й звузила його до розуміння «рани, що вразила розум» [11, 3]. З плином часу змінюється не тільки значення, але й

значимість даного поняття. Рут Лейс наголошує на тому, що перше зацікавлення щодо вивчення даного феномену приходить ще з подіями Першої світової війни, коли за словами лікарів, солдати поверталися «травмованими і їх рани, були більшою мірою психологічними, ніж органічно природними» [15, 83].

Увага до такого роду досліджень загострилася у зв'язку з подіями Другої світової війни та війни у В'єтнамі. Лише після цього, стверджує дослідник Ф. Кодд, «патології, які маркувалися різними термінами, як от “повоєнний невроз”, “контузія”, “боротьба зі втомою”, “синдром сивайвора (з англ. survivor – людина що вижила. – О.Б.)” насправді були проявами одного і того ж самого стану, відомого як «травма», або Посттравматичний Стресовий Розлад (ПТСР)» [12, 2].

Зазначимо, що Філіп Кодд звертає увагу на те, що теоретичне обґрунтування феномену «травми» відбулося у рамках декількох психологічних шкіл та методик. Базисом для розуміння ідей «травматичного феномену» дослідник вважає «деконструктивну» теорію Ж. Деріди та теорію психоаналізу З. Фрейда. Перша дає можливість знаходити приховані смисли поняття; друга наголошує на тому, що періодично у рангу витребуваних будуть опинятися поняття «латентність (прихований стан)» та «опрацювання» [12, 96], тобто проблеми подолання травми. У цьому випадку, каже З. Фрейд, ми говоримо про «лікування розмовою», бо це метод, який допомагає людині вербалізувати думки, фантазії та мрії через вільні асоціації [14, 235].

Підкреслимо що сьогодні засвоєння історії Глокосту та її наслідків переважно відбувається через писемне слово та літературу: розповіді про страждання, оповіді очевидців та сивайворів складають свідчення, що подають трагічні події у художній чи документальній формі. У такому випадку поняття «травми» використовується для опису психологічних наслідків насильства, від якого постраждали жертви Катастрофи та визначає окреслений спектр психологічних відхилень, з якими травмована людина стикається. Як правило, це неможливість продовжувати повноцінне психічне життя після пережитого. Але, на думку багатьох філософів та істориків, найбільшою трагедією для євреїв і людства загалом є той психологічний спадок, який принесли з собою уцілілі. Так, дослідник П. Келлерманн стверджує: «Я особливо цікавлюсь тим, як “колективна травма” на дуже глибинному рівні впливає на кожного. Вона навіть переходить з покоління у покоління та стає частиною культурної ідентичності» [8]. У ході тривалих досліджень він виявив цікавий факт: нащадки жертв Голокосту дуже часто переживають у снах та фантазіях жахи Другої світової війни, які відчули на собі їх прабабушки. Метафорично, він пояснив це так: «Травма як тінь, яка присутня у душах людей, і ця тінь потрапляє у душі їх близьких» [8].

Спогад, переробка та забуття травми – все це точки одного континууму, який ми маркуємо як пам'ять. Отже, все вище сказане свідчить про бінарний характер обох концептів – травма є невід'ємною частиною культурної пам'яті людства і окремого індивіда. Завдяки вивченню «механізмів» травматичної пам'яті виникає можливість зрозуміти закономірності історичного мислення окремого періоду. Ми посилаємося на вислів М. М. Бахтіна: «Пам'ять суперечливого буття, – писав дослідник, – не може бути виражена однозначними поняттями і однотонними класичними образами» [1, 520]. Саме таке травматичне й «суперечливе буття», відтворене у досліджуваних нами творах, потребувало особливого ставлення до проблеми травми та пам'яті. І у загальнолюдському, і у суто літературному сенсі.

Російську повоєнну літературу не можна уявити без учасників війни. Тому цілком закономірно, що письменники В. Гроссман та А. Кузнецов, прагнучи нагадати про пережите конкретними свідченнями, доповнюють колективний *травматичний* досвід свого читача. Вже тому після виходу та наступного арешту роману «Життя та доля» В. Гроссман, переживаючи, що його правда про війну не дійде до читача, аргументував необхідність публікації ще й так: «Людська свідомість, звертаючись до минулого, виокремлює згусток великих подій...» [4, 229]. Провідні події, наведені у романі письменника, покликані залишити в часі і в житті людей, по-перше, зусилля, що докладали заради Перемоги, а, по-друге, – ті страшні муки, яких зазнали радянські люди в сталінських та фашистських таборах. В. Гроссман досяг своєї мети, оскільки написане ним увійшло у пам'ять багатьох як історична правда. Важливою особливістю книги є те, що сам автор був учасником подій Великої війни, і спогади про неї стали важливою її частиною: «Життя, що вирувало на землі сотні мільйонів років тому, грубе і страшне життя первісних чудовиськ виривалося з могильних товщ, знов ревла, топтавши ножищами, вило, жадібно рвало, жерло все довкола себе (...) В цю ніч сорок штабних командирів загинули серед вогню в бліндажах, що були зруйновані...» [3, 28–32].

Є у творі письменника свідчення *колективної і національної травми* – в останні хвилини перед стратою його герої (Віктор Штрум, Анна Семенівна, Софія Осипівна, маленький Давид) відчувають всебічну близькість, бо очікування близької смерті об'єднує всіх. Звідси потрясіння, яке переживає сучасна людина, читаючи про враження героїні В. Гроссмана, що вже стоїть перед дверима газової камери: «Софію Осипівну вразило дивне відчуття. В оголенні молодих та старих тіл ... оголилося приховане під ганчір'ям тіло народу» [3, 514].

Носієм індивідуальної травми є у творі автобіографічний герой письменника фізик Віктор Штрум. Найпринизливіші сторінки роману «Життя та доля» віддаються автором передсмертному листу матері Штрума, у якому Анна Семенівна описує жахи гетто і щоденне очікування смерті. Переживаючи разом з матір'ю її травму, Віктор стає часткою цих травматичних подій і разом з тим носієм колективної травми, яку матір маркує у такій спосіб: «Довкола мене були люди однієї долі (...) Люди, Вітя, живуть так, як ніби попереду довгі роки. Не можна зрозуміти, нерозумно це чи розумно, просто так воно є (...) ... євреїв посилають копати картоплю, риють глибокі рови в чотирьох верстах від міста, біля аеродрому, по дорозі на Романівку. Запам'ятай, Вітю, цю назву, там ти знайдеш братську могилу, де лежатиме твоя мати» [3, 72–78].

Все це підтверджує думку про те, що пам'ять про Голокост набуває космополітичних рис, вже досить часто «Голокостом» називають крайні прояви насильства, наприклад, «кампучійський Голокост», «вірменський Голокост» і т.ін. Зворотню ж стороною такого універсалізму виявляється націоналізація культурної і комунікативної пам'яті про Голокост та жахи війни [2].

Проблема осмислення травми у книзі А. Кузнецова «Бабин Яр» постає як у автобіографічному, так і в історичному ракурсі. Свій роман-документ автор починає писати ще будучи дитиною. Тому табір як такий та особливості перебування у ньому малий Толик Кузнецов відтворити не міг, бо сам там не був. Але навіть зовнішні спостереження хлопця дають можливість уявити те, що відбувалося. Орієнтуючись на документальну сповідь, автор «Бабиного Яру» підкріплює її травматичними спогадами Діни Пронічевої, яка дивом вийшла з Пекла-Яру живою. Вона жадає позбутися страшної пам'яті і тому неохоче розмовляє про вже давні події. Автор зазначає: «Мені довелося докласти чималих зусиль переконати її розповісти, як їй, єдиній із розстріляних у вересні 1941 року 70 000 євреїв, пощастило врятуватися ... Вона не вірила, що це може бути опубліковано і що це комусь потрібно. Її розповідь тривала кілька днів, перемижуючись із серцевими нападами» [16, 88]. Що ж зупиняло свідка історії? Скоріше за все те, про що пізніше напише Х. Вальцер: «спогад про колективні історичні травми і їх переробка залежать від того, яким чином ці спогади використовуються в сьогоденні» [2].

Історична пам'ять, пов'язана з подіями Другої світової війни, концтаборами та Голокостом, у творах американських письменників виглядає дещо по-іншому. Це пам'ять опосередкована, у більшості випадків це розповідь про події, які оповідач не бачив, а про які він тільки чув. Але знову нагадаємо З. Фрейда: людина лікується від страхів, якщо «проговорює їх».

Виходячи з ситуації, спроби прокоментувати трагічне минуле на Заході називають *традуванням* минулого» [2] (*tradere* від лат. – передавати, сповіщати). Зазначимо, що саме такий вид декодування та переробки *травми* використовується у романі В. Стайрона «Вибір Софі». Так, оповідач Стінго, який нічого не знав про Голокост, дізнається про нього зі слів полонянки Аушвіцу і тим самим поповнює свою історичну пам'ять новим досвідом та вступає в процес переробки травматичних спогадів разом з жертвою. Травматичні спогади про приниження і знущання, які пережила Софі, у цьому випадку накладається на травматичне минуле південця Стінго, що відчуває свою провину за рабовласництво. У порівнянні Польщі та Півдня США народжується відчуття колективної травми: «Польща ... до болі гарна країна, багато у чому схожа на американський Південь – принаймні Південь, яким він був в інші, не настільки віддалені часи» [16, 268]. І далі: «У Польщі і американського Півдня є одна похмура схожа риса ... це стосується расової проблеми, яка... призвела до виникнення одночасно жорстокості і страждання, фанатизму і розуміння, ворожості і відчуття товаристства, експлуатації і жертвності, пекучої ненависті і безнадійної любові» [16, 269].

Підкреслимо, що травмоване сприйняття війни як людського божевілля, запропонована В. Стайроном, нагадує філософему світу-хаосу В. Гроссмана, поглинаючого все святе на землі. Інша річ, що російський автор, перебуваючи у самій гущі війни під Сталінградом, не забув її подробиці й жахи і через багато десятиліть. Важливим для роману В. Стайрона є те, що він не тільки фіксує вплив травматичної пам'яті на психофізичний стан героїні, а й підкреслює: маючи такий досвід, людина не може жити «як усі» і тому намагається викреслити його із своєї свідомості. Софі це зробити не вдалося – звідси її бажання смерті як звільнення. Це в романі підтверджує і Стінго: «Вона твердо вирішила забути про безумство минулого – у тій мірі, в якій легко уразливий, захоплений спогадами мозок міг їй це дозволити» [16, 119].

Нехай випадково, але, зближуючись з Софі, Стінго осягнув її біду; більше того, він зрозумів, що жахи Освенціму стають «точкою зламу» його біографії – ці факти європейської історії довгий час залишалися невідомими для американців. Тепер, дізнавшись про подробиці фашистського плану знищення «людей нижчої раси», він не може жити так, як раніше. Отже, він стає носієм колективної травми. Додамо, що Стінго згадає історичне минуле Півдня як суто *національний досвід* Америки приниження людини іншої раси.

Результатом постмодернового сприйняття та подолання травми можна вважати роман Дж. Фоера «Усе освітлено». Для цього є свої підстави: «Зрештою, – пише теоретик постмодернізму І. Хасан, – постмодернізм можна сприймати як безперервну спробу самовизначення... пов'язану

з епохальною кризою ідентичності» [10, 33–34]. Отже, мотив пошуку свого коріння, що став провідним у творі молодого американця, поєднуючись з мотивом набуття своєї індивідуальності, мав провести героя крізь низку потрясінь. Травмуючим комплексом у цьому творі стало українське містечко Трохимбрід, в якому фашисти знищили всіх євреїв. Розгортаючи оповідь на цю тему, письменник доводить: проблема визначення себе у світі та на тлі людства, стикаючись з проблемою людської та історичної пам'яті, залишається найактуальнішою.

Сюжетну канву твору складає подорож американця Джонатана до України з метою віднайти свідчення про свого діда та жінку, яка врятувала його під час війни. Таким чином, людина вирушає у подорож, покликану збагатити його власну пам'ять. Тобто згадування та подолання травматичних спогадів, допомагає людині знайти ґрунт для вирішення проблем, що хвилюють її сьогодні. Наратив твору будується на родинних історіях американця-єврея Джонатана та одесита Алекса. Аналізуючи їх сприйняття колективної та індивідуальної травми, можна з'ясувати, що пам'ять Джонатана та Алекса базується на спогадах їх близьких, бабусі, що розповідала про події Голокосту та Деда, що пережив їх: «Моя бабуся зберігала це фото більше п'ятдесяти років ... Її штетл, Колки, знаходився всього за кілька кілометрів від Трохимброду ... вся її родина була винищена» [13, 61]. У процесі комунікації (розповіді бабусі про пережите) травма індивідуальна трансформується у травму колективну (соціальну).

Носієм колективного типу травми у романі виступає Дед. Вирушаючи у подорож у ролі водія, сам того не знаючи, він починає рух у глибини свого минулого, а вже там відшукує себе істинного. Колись Дед зрадив товариша заради спасіння своєї родини. Багато років поспіль він жив з відчуттям *травматичної пам'яті*, яку він мав приховувати від усіх. Саме тому йому так важко розмовляти тепер з Августиною: «А оце Гершель», – сказала стара. «Йдемо», – сказав Дед. «Не йдіть», – попросила вона. «Замовкни», – обірвав він. «...Гершель і Елі були найкращими друзями, але Елі мусив застрелити Гершеля, бо інакше застрелили б і Елі». «Та замовкни», – знову сказав Дед. «Та ти ж брешеш про все це» [13, 152]. Усвідомивши сказане, пригадаємо висновок М. Коваль про те, що «пам'ять, особливо травматична, часто стає поштовхом до екстремальних спонтанних вчинків» [6, 211]. У випадку з Дедом вона стала могутнім поштовхом до його самогубства.

Зустріч героїв з Августиною націлена на відтворення та розв'язання ще одного, не менш важливого, травматичного досвіду – йдеться про національну пам'ять. Під час подорожі Дед неодноразово і зневажливо називає Джонатана «жидом», і це приниження іншої особи ніби допомагає йому абстрагуватися від власного минулого. Вульгарний антисемітизм єврея Деда дає підставу стверджувати, що він навмисно «сіє гнів», аби збентежити оточення. Отже, як події Голокосту, так і пережитий власний біль приниження змушує Деда стати відлюдником.

Досліджуючи закономірності формування і розвитку національної історичної пам'яті, американський критик Дж. Янг стверджує: «культивує спільне пригадування минулого, ми продовжуємо створювати загальне ставлення до нього» [17, 212]. Це твердження дає підставу погодитися і з узагальненням Т. Н. Денисової, яка пише, що у романі Дж. Фоеера «весь сенс ... подвійного квесту ... зводиться до центрального епізоду – зустрічі із примарною, але все ж таки реальністю Голокосту» [5, 31].

Отже, дивлячись крізь призму травми та пам'яті на історію людства взагалі та на історію Голокосту зокрема, російські та американські письменники В. Гроссман, А. Кузнецов, В. Стайрон та Дж. Фоеер своєю прозою засвідчують, що проблема історичної травми минулого містить у собі систему координат, направлену на оцінку сьогодення та майбутнього. Таким чином, новітня проза кінця ХХ початку ХХІ століття є підтвердженням того, що минуле живе в нас сьогоднішніх і продовжує існувати на рівні відчуттів та на рівні самосвідомості. А головний смисл, який вкладають в нього люди, залежить від того, які вимоги висуває до людства сучасність.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1986. – 543 с.
2. Вельцер Х. История, память и современность прошлого. Память как арена политической борьбы / Х. Вельцер // Русский журнал. – 2005. – №2–3 (40–41). [Электронный ресурс]. – Режим доступа к статье : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/vel3.html>
3. Гроссман В. Жизнь и судьба / Василий Гроссман. – М. : Книжная палата, 1988. – 832 с.
4. Дедков И. Жизнь против судьбы / И. Дедков // Новый мир. – 1988. – №11. – С. 229–241.
5. Денисова Т. Н. Всесвітні трагедії від Джонатана Сафрана Фоеера / Т. Н. Денисова // Слово і час. – 2009. – №1. – С. 28–38.
6. Коваль М. Актуалізація морально-етичних дилем сучасності та проблема пам'яті в романі Н. Бейкера «Контрольно-пропускний пункт» / М. Коваль // Література США : роздуми, есеї, розвідки. – 2006. – № 3. – С. 204–214.
7. Кузнецов А. Бабин Яр / Кузнецов А. ; [пер. з рос. С. Батурина]. – К. : САМІТ-КНИГА, 2009. – 352 с.

8. Общество и коллективная травма: Семинар Питера Келлермана [Электронный ресурс]. – Режим доступа к статье : <http://peterfelix.tripod.com/home/Russian.pdf>
9. Пошолок М. Культурная память в странах Восточной Европы. Научные чтения Кембриджского университета / М. Пошолок // Русский журнал. – 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к статье : <http://magazines.russ.ru/nlo/2009/95/па35.html>
10. Хассан І. Після постмодернізму: пошуки естетики довіри / І. Хассан // Американська література на рубежі ХХ – ХХІ століть : Матеріали ІІ Міжнародної конференції з літератури США. – К. : Вид. ІМВ, 2004. – С. 31–44.
11. Caruth С. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History / С. Caruth. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. – 168 p.
12. Codde Ph. Postmemory, Afterimages, Transferred Loss: First and Third Generation Holocaust Trauma in American Literature and Film / Ph. Codde // The Holocaust, Art, and Taboo: Transatlantic Exchanges on the Ethics and Aesthetics of Representation. – Heidelberg: Winter, 2010. – P. 61–72.
13. Foer J. S. Everything is Illuminated / Jonathan S. Foer. – Boston, New-York : Houghton Mifflin Company, 2002. – 276 p.
14. Lacan J. The Language of the Self: The Function of Language in Psychoanalysis : [translated with notes and commentary by Anthony Wilden] / J. Lacan. – Baltimore: Johns Hopkins Press, 1981. – 235 p.
15. Leys R. Trauma: a Genealogy / R. Leys. – Chicago: University of Chicago Press, 2000. – 312 p.
16. Styron W. Sophie's Choice / W. Styron – NY: Vintage Books, 1992.– 562 p.
17. Yang J. E. The Arts of Jewish Memory in a Postmodern Age. Modernity, Culture, and «the Jew» / J. E. Yang. – Stanford, CA: Stanford UP, 1998. – 211 p.

Summary. The article deals with the phenomenon of trauma as a time effect on human psychology. It is about the Holocaust trauma that has gone into the consciousness of humanity as traumatic memories, collective trauma, individual trauma. The material of studies were Russian novels (V. Grossman and A. Kuznetsov) and American writers (W. Styron, J. Foer). The author argues, that they survived and has achieved the horrors of the Second World War, including the Holocaust.

Key words: Disaster, Holocaust, traumatic memories, collective trauma, individual trauma.

УДК 821.161.1

Ю.С. Белова

ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ СКАЗОК ЕКАТЕРИНЫ II

Статья посвящена висвітленню ідейно-художнього своєріддя казок Катерини II, аналізу їхнього походження та призначення, опису особливостей характеротворення. Автор надає класифікацію казок імператриці, розглядає їхню структуру та зміст, а також обґрунтовує актуальність творів. У статті наведений порівняльний аналіз двох казок, підкреслені їхні відмінності та схожі риси.

Ключові слова: літературна казка, фольклорна казка, функції головного героя, педагогічний зміст.

Современные литературные критики неоднократно обращались к вопросу изучения жанра сказки и его развития. Так, развитие представлений об этом жанре подробно изложены в трудах А.Н. Пыпина, С.В. Савченко, Ю.М. Соколова. Наша задача – выявить особенности зарождения и развития сказки как литературного жанра в 18 веке, и определить, как отразились литературные тенденции того времени в творчестве Екатерины II.

Общественный и литературный интерес к сказке возник в 18 веке. Однако определение литературной сказки как жанра в то время значительно отличалось от сегодняшнего. Как отмечает К. Азадовский, в 18 веке сказкой называли французские «рыцарские романы». Сказка отождествлялась в большинстве случаев с литературной повестью. Так, в журнале «Патриот» (1804 г.),